

Hulík, Vladimír; Šídlo, Luděk; Tesárková, Klára

Míra účasti dětí na předškolním vzdělávání a faktory ovlivňující její regionální diferenciaci

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. U, Řada pedagogická. 2008, vol. 56, iss. U13, pp. [13]-34

ISBN 978-80-210-4811-9

ISSN 1211-6971

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/104726>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MÍRA ÚČASTI DĚTÍ NA PŘEDŠKOLNÍM VZDĚLÁVÁNÍ A FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ JEJÍ REGIONÁLNÍ DIFERENCIACI

CHILDREN'S PARTICIPATION IN PRESCHOOL EDUCATION AND FACTORS INFLUENCING ITS REGIONAL DISTRIBUTION

VLADIMÍR HULÍK, LUDĚK ŠÍDLO, KLÁRA TESÁRKOVÁ

Abstrakt

Článek se zabývá regionálními rozdíly v míře účasti dětí na předškolním vzdělávání, konkrétně pak podílu dětí, které se tohoto vzdělávání účastní, k věkové skupině 3–5letých (tedy věkové odpovídajících mateřským školám). V centru zájmu jsou především faktory, které nejvíce působí na regionální rozdíly tohoto ukazatele. Do analýzy vstupovaly ukazatele demografické, sociogeografické, socioekonomické či např. také ukazatel mapující aktuální stav uspokojování zájmu o předškolní vzdělávání (podíl zamítnutých žádostí o přijetí dítěte k předškolnímu vzdělávání). Ukazatele významně korelující s vysvětlovanou mírou účasti dětí v mateřských školách pak vstupovaly do faktorové analýzy. Na základě jejich výsledků byly vymezeny základní faktory mající největší vliv na mezikrajové nebo meziokešnsní rozdíly sledovaného ukazatele. Pomocí shlukové analýzy pak byly vymezeny skupiny krajů, resp. okresů podobného typu, kde charakteristické hodnoty faktorů naznačují i podobný přístup rodičů a dětí k předškolnímu vzdělávání.

Klíčová slova

předškolní vzdělávání, demografie, míra účasti, dostupnost mateřských škol, regionální diference

Abstract

The article is dealing with regional distribution of participation rate in pre-primary education measured by the ratio of children enrolled in pre-primary education and the total number of children aged 3–5 years (age interval corresponding to pre-primary education in the Czech Republic). The analysis focuses mainly on the factors which influenced regional distribution of the participation rate most strongly. These included demographic, socio-geographic and socio-economic indicators, but also an indicator measuring the actual level of meeting the demand for pre-primary education (the percentage of rejected applications for the participation of a child in pre-primary education). The indicators significantly correlating with the variable to be explained (rate of participation in pre-primary education) were subjected to factor analysis. Based on its results, factors with the biggest influence on regional variation were identified. Furthermore, groups of regions with similar characteristics were identified through the use of cluster analysis. Characteristic values of factors in these groups also indicated similar approaches of parents in these regions to pre-primary education of their children.

Keywords

pre-primary education, demography, participation rate, maternal school accessibility, regional distribution

Úvod

Téma nedostatku míst v mateřských školách se v několika posledních letech stalo velmi diskutovanou záležitostí, a to jak mezi odbornou veřejností, tak i v médiích a na politické scéně. Po prudkém poklesu počtu narozených v 90. letech minulého století a masivním snižování kapacit mateřských škol zřizovatelé nezachytili vzestup počtu narozených po roce 2000 a pravděpodobně ani případné migrační vlivy a ne navýšili opětovně kapacitu mateřských škol tak, aby byly schopny pojmout vzrůstající počet dětí. Situace se pak začala vyostřovat po roce 2004, kdy začaly do mateřských škol nastupovat již populačně silnější ročníky. Demografie tak znovu nepřímo potvrdila svou nezanedbatelnou funkci při koncepčních a plánovacích otázkách.

V textu článku užíváme k hodnocení přístupu dětí (v odpovídajícím věku) k předškolnímu vzdělávání ukazatel tzv. **míry účasti na předškolním vzdělávání** (pre-primární vzdělávání podle klasifikace ISCED-97 [UNESCO, 1997], v České republice v zásadě mateřské školy [ÚIV, 2006a, str. A-20]). Míra účasti na předškolním vzdělávání se v České republice standardně vykazuje pomocí podílu počtu dětí v mateřských školách k věkové kohortě 3–5letých, což je věková skupina odpovídající předškolnímu vzdělávání, jedná se tedy o tzv. hrubou míru účasti. Ukazatel je v krajském členění každoročně publikován v *Krajské ročenice školství*, kterou vydává Ústav pro informace ve vzdělávání, a je také součástí *Dlouhodobých záměrů vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy* na úrovni České republiky i krajů z let 2003–2007 (připravovaných v rámci Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky a krajských úřadů) a lze očekávat, že v tomto materiálu zůstane zachován, i když se neobjevuje v tzv. seznamu doporučených indikátorů pro Dlouhodobé záměry (MŠMT ČR, 2007). Tento seznam byl vytvořen převážně jako seznam indikátorů pro oblast vzdělávání, u kterých je ze strany státní správy stanovena optimální cílová hodnota. Pro míru účasti na předškolním vzdělávání tato cílová hodnota nastavena oficiálně není. V tomto seznamu (MŠMT ČR, 2007) je cílová hodnota nastavena pro ukazatel účasti pětiletých dětí na předškolním vzdělávání, což je indikátor obdobný.

Míra účasti na předškolním vzdělávání (v %) je určena výrazem:

$$\frac{D_{MS}}{P_{3-5}} \cdot 100$$

Vysvětlivky:
 D_{MS} = počet dětí v mateřských školách
 P_{3-5} = počet osob v populaci 3–5letých

Ukazatel míry účasti na pre-primárním vzdělávání nemůže být bez nutných úprav používán pro mezinárodní srovnání, protože v různých zemích začíná primární vzdělávání (podle klasifikace ISCED-97) v různém věku.

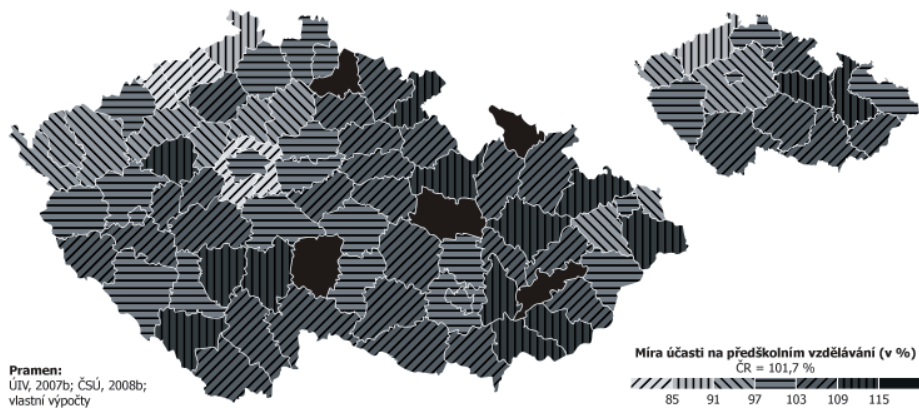
V publikacích OECD *Education at a Glance* jsou používány čisté míry účasti jako podíl tříletých, resp. čtyřletých účastníků se pre-primárního vzdělávání ze všech tříletých, resp. čtyřletých (např. OECD, 2007). V publikacích *Key Data on Education in Europe* je kladen důraz na participaci čtyřletých (čistá míra účasti čtyřletých v pre-primárním vzdělávání), ale jsou mapovány i čisté míry účasti jiných věkových skupin,

ovšem v kombinaci s primární úrovní vzdělávání (např. Eurydice, 2005). V publikacích *Progress towards the Lisbon objectives in Education and Training* (např. EC, 2008) indikátory popisující míru účasti na pre-primárním vzdělávání vůbec nejsou použity. UNESCO potom vyjadřuje míru účasti jednoletých věkových skupin, podobně jako OECD (např. UNESCO, 2004).

Míra účasti na předškolním vzdělávání je v České republice velmi vysoká a překračuje 100 % především proto, že mateřské školy navštěvují i děti mladší než 3 roky a zároveň děti s odkladem povinné docházky i po dovršení věku šesti let zůstávají v mateřské škole (míra odkladů povinné školní docházky se v České republice pohybuje těsně pod 25 % [podle ÚIV, 2007a]). Vysoká účast pětiletých je dána i tím, že podle § 123 odst. 2 školského zákona (Česko, 2004) se vzdělávání v posledním ročníku mateřské školy zřizované státem, krajem, obcí nebo svazkem obcí poskytuje bezúplatně. Hodnoty míry účasti dosahované v jednotlivých okresech nebo krajích České republiky se však poměrně výrazně liší.

Nejnižší míra účasti na předškolním vzdělávání je především v západní a severozápadní části republiky a v zázemí velkých měst, naopak nadprůměrná je účast dětí spíše ve střední a východní části země. Právě tyto regionální rozdíly pak nutně evokují otázku po jejich původu nebo zdůvodnění. Tento článek se stručně pokusí alespoň na některé z možných otázek odpovědět pomocí hlubší analýzy. Na základě užitých dat i výpočetních postupů se pokusíme dokázat, že ne všechny mezikrajové nebo meziokresní rozdíly v míře účasti mají stejný důvod, a to kapacitní – předpokládáme, že existují i jiné důvody (např. že někde je nízká míra účasti způsobena i nezájmem ze strany rodičů o umístění dětí do mateřských škol z důvodů rozdílných tradic v oblasti nebo sociálního složení obyvatelstva a jen v některých regionech jsou důvody na straně mateřských škol, tedy nedostatečné kapacity pro umístění všech dětí, jejichž rodiče mají o umístění dítěte zájem). Pokud budeme předpokládat rozdílné důvody k meziokresní a mezikrajové variabilitě, pak se logicky nabízí otázka, jaké jsou tedy důvody rozdílných hodnot ukazatele. Pokusíme se tyto základní

Obr. 1: Míra účasti na předškolním vzdělávání

faktory, které ovlivňují rozhodování rodičů, přístupnost mateřských škol, a tím tedy samotnou míru účasti na předškolním vzdělávání, vymezit a pojmenovat. A konečně, ačkoli předpokládáme, že se důvody nepřímo (přístup rodičů) či přímo (kapacity mateřských škol) ovlivňující míru účasti na předškolním vzdělávání v rámci České republiky liší, pokusíme se vymezit oblasti s podobnými charakteristikami. Všechny uvedené otázky by měly být centrem zájmu nejen tohoto článku, ale také všech osob zainteresovaných do procesu vzdělávací politiky na úrovni předškolního vzdělávání – tedy od politiků až po zřizovatele škol.

Vymezení studovaného období, zdroje dat a popis použitých statistických metod

Analýza míry účasti na předškolním vzdělávání, resp. faktorů, které tuto participaci ovlivňují, byla prováděna na úrovni dvou regionálních členění¹ (okresy, kraje) za pomoci dostupných a relevantních dat z počátku tohoto století. Data k výpočtu míry účasti na předškolním vzdělávání (počet dětí v mateřských školách) pocházejí z agregovaných dat databáze ÚIV za školní rok 2007/08 (ÚIV, 2007b), přičemž při výpočtu ukazatele byl počet dětí v mateřských školách vztažen k počtu dětí ve věkové skupině 3–5 let k 31. 12. 2007 (ČSÚ, 2008b). Pro následující popis dat je nutné si nejprve uvědomit, které události ovlivňují současné zapojení dětí na předškolním vzdělávání – jsou to především ty události, které se odehrály v době, kdy se tyto děti narodily, ať už jsou to základní demografické, ekonomické či sociokulturní ukazatele. Je proto nutné jít „zpět“ o odpovídající počet let a pokusit se složitější analytické metody vztahovat k patřičnému období, tudíž na počátek 21. století, přičemž je použit předpoklad, že tyto hodnoty a jejich regionální diferenciacie na obou úrovních regionálních členění se od současných hodnot příliš neliší.

Pro využití této analýzy je vhodný začátek milénia i díky tomu, že se výrazně zvyšuje počet vstupujících proměnných ke studiu této problematiky, a to díky využití dat ze *Sčítání lidu, domů a bytů* (ČSÚ, 2005c), které se uskutečnilo v roce 2001. Vzhledem k tomu, že statistická analýza se týkala jak souboru krajů, tak i souboru okresů, bylo nutné určit hodnoty studovaných ukazatelů především pomocí průměrných hodnot, aby se předcházelo případným výkyvům u jednotlivých ukazatelů vzniklých vnějšími činiteli. Většina těchto dat se tak vztahuje především k období 2000–2003, jejichž průměrné hodnoty časově korespondují jednak s ukazateli ze sčítání lidu, tak i s odpovídajícími kohortami narozených „dnešních“ předškoláků. Tato data pak pocházejí především z publikací Českého statistického úřadu (publikace ČSÚ, 2005a, a ČSÚ, 2005b; více o zdrojích dat k jednotlivých ukazatelům v *Tab. 1*).

¹ Podle zákona č. 347/1997 Sb., o vytvoření vyšších územních samosprávných celků a o změně ústavního zákona České národní rady č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, je území České republiky s účinností od 1. ledna 2000 rozděleno na 14 krajů a 77 okresů, včetně území hlavního města Prahy.

Tab. 1: Analyzované proměnné a jejich korelace s ukazatelem míry účasti na předškolním vzdělávání

Proměnná vstupující do korelační analýzy s ukazatelem míry účasti na předškolním vzdělávání	Vstupní data		Pearsonův korelační koeficient	
	zdroj dat	období	okresy	kraje
Míra účasti na předškolním vzdělávání	A	2007	1,000	1,000
Podíl nevyřízených žádostí na celkový počet dětí v mateřských školách	A	2007	-0,564	-0,503
Úhrnná plodnost	B	2000–2003	-0,546	-0,565
Míra urbanizace	C	2000–2003	-0,295	-0,451
Index ekonomického zatížení*	D	2000–2003	0,442	0,683
Průměrný věk při narození dítěte	D	2000–2003	0,084	0,221
Hrubá míra sňatečnosti**	E	2000–2003	-0,388	-0,605
Hrubá míra rozvodovosti**	E	2000–2003	-0,562	-0,759
Podíl narozených mimo manželství	E	2000–2003	-0,504	-0,741
Podíl narozených s hmotností nižší než 2,5 kg	E	2000–2003	-0,556	-0,756
Hrubá míra úhrnného přerušení těhotenství**	E	2000–2003	-0,534	-0,755
Naděje dožití žen při narození	F	2001–2005	0,446	0,779
Novorozenecká úmrtnost	E	2000–2003	-0,203	-0,394
Hrubá míra migračního salda **	E	2000–2003	-0,462	-0,460
Podíl žijících v regionu svého narození	G	2001	0,553	0,618
Ekonomický agregát	H	2001	-0,181	-0,107
Průměrná měsíční mzda	C	2001–2003	-0,454	-0,299
Míra nezaměstnanosti	C	2000–2003	-0,155	-0,294
Podíl ekonomicky aktivních žen v populaci	G	2001	-0,463	-0,588
Podíl žen pracujících v primárním sektoru	G	2001	0,454	0,468
Počet mateřských škol na 1000 dětí ve věku 3–5 let	C, G	2001–2003	0,520	0,547
Podíl věřících obyvatel	G	2001	0,259	0,584
Podíl osob s českou, moravskou či slezskou národností	G	2001	0,370	0,635
Počet Romů na 10 tisíc obyvatel	G	2001	-0,285	-0,644
Podíl osob s nízkým vzděláním***	G	2001	0,013	-0,175
Podíl osob s terciárním vzděláním****	G	2001	-0,016	0,084

19 vztahů 14 vztahů

Poznámky: * index ekonomického zatížení = počet osob ve věku 0–14 a 65 a více let na 100 osob ve věku 15–64 let; ** hrubé míry jsou standardizovány, kde standardem je populace České republiky; *** podíl osob bez vzdělání či s ukončeným základním vzděláním ve věku 15 a více let; **** podíl osob s nástavbovým, vyšším odborným a vysokoškolským vzděláním

Vysvětlivky: zvýrazněné hodnoty korelačních koeficientů značí ty závislosti mezi mírou účasti a danou proměnnou, které splňují podmínku statistické významnosti

Zdroje dat: A = ÚIV, 2007b, a ČSÚ, 2008b; B = Šídlo, 2006; C = ČSÚ, 2005a; D = ČSÚ, 2004, vlastní výpočty; E = ČSÚ, 2005b; F = ČSÚ, 2008a; G = ČSÚ, 2005c; H = Hampl, 2005; I = ÚZIS, 2005 (viz seznam literatury)

Pramen: vlastní výpočty

Samotná statistická analýza byla tvořena několika kroky. Jako statistická metoda pro zjišťování jednotlivých závislostí byl použit Pearsonův korelační koeficient, který je, i přes některé své nedostatky, považován za jednu z nejdůležitějších měr síly závislosti dvou náhodných veličin (Hendl, 2006). Pomocí korelačních koeficientů bylo sledováno celkem 26 závislostí mezi mírou účasti 3–5letých na předškolním vzdělávání a vybranými ukazateli. Po výběru zmiňovaných 26 ukazatelů byly pro další část studie pro obě regionální členění použity následně pouze ty ukazatele, jejichž p -hodnoty (určující mezní hladinu významnosti) při korelační analýze s ukazatelem „míry účasti“ byly menší než hodnota 0,05, tudíž tak odpovídaly příslušné hodnotě testové charakteristiky pro vyjádření lineární závislosti na 5% hladině významnosti. Tuto podmínku na souboru okresů splňovalo celkem 19 závislostí, na souboru krajů 14 závislostí. Takto vyfiltrované závislosti byly dále použity pro faktorovou analýzu. Pomocí faktorové rotace Varimax byly vypočteny příslušné faktorové zátěže, přičemž pro výslednou interpretaci byly použity pouze takové faktory, jejichž tzv. vlastní hodnota („Eigenvalue“) byla větší než 1. Výsledky faktorové analýzy, resp. faktorové zátěže vážené na základě vysvětlení variability ze systému proměnných, pak byly použity pro následnou shlukovou (clusterovou) analýzu. Pomocí tzv. euklidovské vzdálenosti mezi dvěma faktory byly vytvořeny ze vstupních dat, standardizovaných na tzv. z -skóry, příslušné shluky okresů/krajů. Všechny výpočty byly provedeny v softwaru SPSS.

Analýza situace na úrovni okresů

Do vícerozměrné statistické analýzy na úrovni okresů České republiky vstupovalo 19 z 26 vstupních ukazatelů, které splňovaly podmínku statistické významnosti při korelační analýze s ukazatelem „míry účasti“. Pomocí faktorové analýzy pak byly vytvořeny celkem čtyři faktory, které vysvětlovaly celkovou variabilitu ze systému proměnných z téměř 77 procent.

Téměř z poloviny (více než 47 %) se nejvíce podílel na vysvětlení celkové variability faktor, který byl syčen převážně deseti ukazateli, tj. nadpoloviční většinou vstupních proměnných. Tyto ukazatele jsou většinou demografického charakteru, avšak jejich úroveň a intenzita v daném regionu je tvořena dlouhodobě spíše sociálními podmínkami – jedná se tak o „klasické demografické ukazatele“ (např. naděje dožití žen při narození, úhrnná plodnost či index ekonomického zatížení) či demografické ukazatele, které jsou determinovány především působením sociálních podmínek v daném regionu (podíl narozených mimo manželství, narozené děti s nižší porodní hmotností, ukazatel národnostní homogenity, stejně jako zastoupení Romů v populaci, či ukazatele rozvodovosti, umělého přerušování těhotenství nebo podílu osob, které žijí v regionu svého narození). Vzhledem k charakteru těchto ukazatelů lze nazvat tento nejdůležitější faktor v předkládané analýze na úrovni okresů **faktorem sociodemografickým**. Ve vztahu k míře účasti na předškolním vzdělávání se pak dá stanovit teze, že tam, kde jsou markantní rozdíly demografických ukazatelů oproti republikovému průměru (ať už pozitivní či negativní), je míra účasti na předškolním vzdělávání nižší.

Převážně ekonomické ukazatele, průměrná mzda a podíl zaměstnaných žen v zemědělství, tvoří společně s mírou urbanizace a počtem mateřských škol na 1000 dětí ve věku 3–5 let druhý faktor, který se na vysvětlení celkové variability ze systému proměnných podílí více než 13 procenty. Opět se jedná o určitou skupinu proměnných, které ačkoliv mají určitý svůj ekonomický základ, tak výrazně vycházejí či naopak následně determinují sociální podmínky daného regionu. Spojením těchto dvou sfér – ekonomické a sociální – tak lze vytvořit název pro druhý z faktorů ovlivňující míru účasti na předškolním vzdělávání, a tj. **faktor socioekonomický**, kdy by se dalo tvrdit, že čím vyspělejší region po socioekonomické stránce, tím nižší míra účasti na předškolním vzdělávání.

Třetí faktor, který se podílí na celkové variabilitě, resp. jejím vysvětlení více než deseti procenty, je sycen převážně ukazateli podílu věřících osob, intenzity sňatečnosti a podílem ekonomicky aktivních žen v dané populaci. Svůj podstatný vliv tomuto faktoru vtiskují také ukazatele umělého přerušování těhotenství, intenzity rozvodovosti a podílu žijících v regionu svého narození, a to i přes skutečnost, že tyto proměnné jsou co do intenzity svého působení již zařazeny do sociodemografického faktoru. Nicméně všechny vyjmenované ukazatele odrážejí určitý vztah dané populace ke kulturním hodnotám, normám a tradicím a jsou charakteristické i díky jejich mezigeneračnímu přenosu. Jako vhodný název pro tento faktor tak lze použít pojmenování **sociokulturní faktor**. Vyjádření souvislosti s mírou účasti je zde poměrně složité – z výsledků faktorové analýzy vychází, že míra účasti na předškolním vzdělávání je nižší tam, kde je nižší podíl věřících osob, či tam, kde je naopak vyšší podíl ekonomicky aktivních žen či vyšší intenzita sňatečnosti.

Poslední faktor se na vysvětlení celkové variability ze systému proměnných podílí pouze necelými šesti procenty, avšak svou podstatou nesmí být opomenut a v souvislosti s mírou účasti na předškolním vzdělávání je neméně důležitým. Tento faktor je sycen dvěma ukazateli – podílem odmítnutých žádostí na počet dětí v mateřské škole a ukazatelem intenzity migrace (standardizovaná hrubá míra migračního salda). Najít spojitost těchto dvou ukazatelů je na první pohled poměrně obtížné, avšak při hlubším uvažování by se tento faktor dal nazvat **faktorem dostupnosti** – jediným možným důvodem pro odmítnutí dítěte z přijetí do mateřské školy jsou kapacitní důvody, přičemž lze předpokládat, že se s problémem nedostatečné kapacity nejvíce potýkají migračně ziskové, atraktivní regiony. Jedná se tak o okresy především v zázemí velkých měst, které jsou spojeny s procesem suburbanizace, kdy se převážně mladé rodiny s dětmi stěhují právě do zázemí těchto měst; pokud zřizovatelé mateřských škol včas nezareagovali na tento proces, tak se zdá být vysoce pravděpodobné, že nízká kapacita v místních zařízeních může být hlavním důvodem odmítnutí žádosti o umístění dítěte do mateřské školy. Proto lze vyslovit tezi, že čím horší dostupnost, tím nižší míra účasti na předškolním vzdělávání.

Výše popsané čtyři faktory ovlivňující regionální diferenciaci míry účasti na předškolním vzdělávání na souboru okresů, resp. jejich faktorové skóre vážené na základě podílu vysvětlení celkové variability, byly následně použity jako vstupní hodnoty pro shlukovou (clusterovou) analýzu. Na této úrovni regionálního členění bylo pomocí již dříve popsaných metod zjištěno, že Česká republika by se dala rozdělit na devět shluků

(regionů). První shluk tvoří okresy Plzeň-město, Mladá Boleslav a hlavní město Praha, tudíž relativně **ekonomicky silné okresy**, což se pozitivně projevilo v silné intenzitě socioekonomického faktoru na vliv míry účasti na předškolním vzdělávání. To, co však dělá tento shluk odlišným od ostatních, je specifické působení sociodemografického faktoru, kdy se jedná o poměrně demograficky i sociálně vyspělé a v rámci republiky nadprůměrné okresy se starší věkovou strukturou, a tudíž i nižším zastoupením předproduktivní složky obyvatelstva.

Kolem hlavního města se vytvořily z „pražských“ venkovských okresů dva samostatné shluky. Praha-východ i Praha-západ se od ostatních shluků odlišují jednoznačným, avšak negativním působením faktoru dostupnosti, a to především v důsledku procesu suburbanizace, který tyto dva okresy řadí mezi migračně nejziskovější v rámci celé republiky. **Praha-západ**, jako okres s nejvyšším migračním přírůstkem za posledních několik let, vykazuje vůbec nejvyšší vliv působení faktoru dostupnosti, což může být způsobeno, jak již bylo popsáno, nedostatečnou kapacitou mateřských škol; zároveň se zde však ve srovnání s okresem **Praha-východ** projevuje odlišné působení sociodemografického faktoru, kdy se průměrné hodnoty faktorových skóre blíží více celorepublikovému průměru, zatímco u okresu Praha-východ se tato intenzita blíží spíše shluku ekonomicky silných okresů. Vliv zbylých faktorů u obou okresů/shluků je víceméně průměrný.

Poměrně homogenní oblast pak tvoří další shluk, který zahrnuje okresy v severozápadním pohraničí od Tachova až po Jablonec nad Nisou, doplněné o okresy Louny, Kladno, Mělník a také jihočeský Český Krumlov. Jedná se tak o **demograficky mladší a sociokulturně slabší okresy** (dále jen „demograficky mladší okresy“), které se vyznačují mladší věkovou strukturou vlivem „umělého“ poválečného zalidnění po odsunu Němců, jež se projevilo mj. i méně homogenní národnostní strukturou v těchto oblastech. Tyto důsledky jsou pak i příčinou slabších vazeb na kulturní zvyky a normy a oslabují tak víceméně tradiční chování, které je patrné třeba pro vnitrozemské moravské okresy. Také faktorová analýza potvrdila tyto tendence, kdy se tento shluk liší od ostatních právě především odlišným působením sociodemografického faktoru (protipól vůči shluku ekonomicky silných okresů) a sociokulturního faktoru.

Tab. 2: Vliv faktorů na míru účasti na předškolním vzdělávání v jednotlivých regionech, soubor okresů

Shluk/region	Faktor			
	Sociodemografický	Socioekonomický	Sociokulturní	„Dostupnosti“
Ekonomicky silné okresy	--	++	-	o
Praha-východ	-	o	-	+
Praha-západ	o	o	+	++
„Demograficky mladší okresy“	++	o	-	o
„Pohraniční venkovské okresy“	++	-	o	o
Moravské městské okresy	o	++	+	o
Karviná	++	++	++	o

Shluk/region	Faktor			
	Sociodemo- grafický	Socioekono- mický	Sociokulturní	„Dostupnosti“
„Tradiční okresy“	–	o	+	o
Průměrné okresy	–	o	o	o

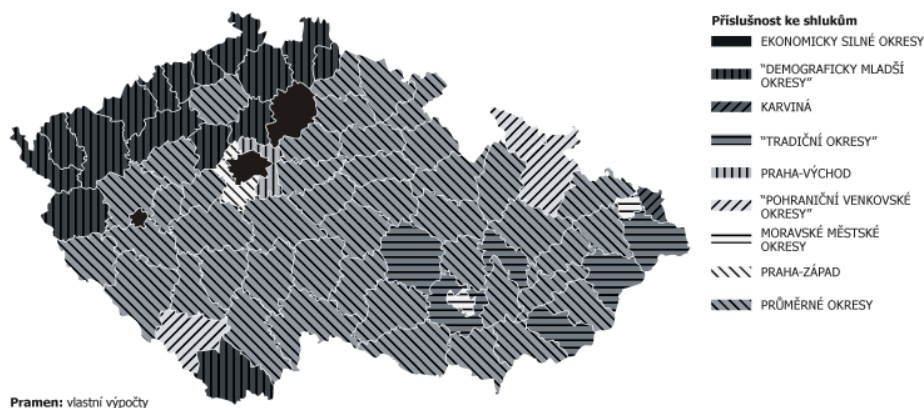
Vysvětlivky: symboly vyjadřují sílu intenzity jednotlivých faktorů na míru účasti na předškolním vzdělávání u příslušných shluků na základě průměrných faktorových skóre: ++ velmi silný vliv, + silný vliv, o průměrný vliv, – slabý vliv, -- velmi slabý vliv

Pramen: vlastní výpočty

Pátým shlukem, který tvoří naopak spíše nesourodý celek, jsou **pohraniční okresy venkovského charakteru** (dále jen „pohraniční venkovské okresy“), a to okresy Prachatice, Jeseník a Bruntál. Vzhledem ke skutečnosti, že se jedná také o pohraniční okresy s mladším a nehomogenním obyvatelstvem, tak i u tohoto shluku je vliv sociodemografického faktoru výrazný a působení tohoto faktoru je poměrně stejné jako u předchozího shluku. Tyto okresy se od předchozího shluku liší v různém působení socioekonomického faktoru, kdy se jedná v tomto případě – na rozdíl od relativně průmyslového severozápadu s poměrně značným počtem populačně velkých měst – spíše o oblasti více venkovského typu. Vliv sociokulturního faktoru a faktoru dostupnosti se pak neliší nijak zvlášť od celorepublikového průměru.

Další shluk se již rozkládá ve východní části našeho území. Stejně jako v Čechách, kde se městské okresy spojily dohromady a tvořily převážnou část prvního shluku, tak i **moravské městské okresy** Brno-město a Ostrava-město tvoří samostatný celek. A stejně jako u prvního shluku i zde se vliv socioekonomického faktoru projevil velmi významně; avšak převážně odlišné sociokulturní podmínky a specifické sociodemografické charakteristiky jsou příčinou, že tento shluk se osamostatnil. Osobitý ráz má také okres **Karviná**, která se vykrytalizovala ve shlukové analýze v samostatný region. V okrese Karviná se kloubí ekonomicky poměrně vyspělé charakteristiky s mladší věkovou strukturou a značně odlišným působením sociokulturního faktoru, a to především vlivem vyšší národnostní heterogenity a minimálním zastoupením tradičních, zemědělských, profesí. Tyto příčiny tak mají nejspíše za důsledek, že okres Karviná je okresem s nejnižší mírou účasti na předškolním vzdělávání na celé Moravě a Slezsku.

Poslední specifický shluk tvoří okresy, které i přes současné zmírňování mezigenerační výměny kulturních tradic a hodnot jsou stále osobitými regiony a lze je spojovat s takovými regionálními názvy jako Hanácko, jižní Morava či Valašsko. Působnost tohoto shluku je však ještě poněkud širší, jelikož jej tvoří okresy Žďár nad Sázavou, Prostějov, Brno-venkov, Uherské Hradiště, Vsetín a Frýdek-Místek, i přesto lze však tento shluk nazvat vzhledem k charakteru těchto regionů jako **okresy s tradičním chováním** („tradiční okresy“). Při pohledu na výsledky průměrných faktorových skóre pro tento shluk však lze zjistit, že se téměř ztotožňuje s posledním shlukem zbylých „průměrných“ okresů, avšak právě silnější vliv sociokulturního faktoru vyčlenil tyto okresy v samostatný celek.

Obr. 2: Příslušnost okresů k jednotlivým shlukům

Při vizuálním porovnání regionálního obrazu vzniklých devíti shluků s regionální diferenciací ukazatele míry účasti na předškolním vzdělávání lze vyslovit několik souvislostí. Jednak je to oblast severozápadní části republiky, která se vyznačuje poměrně nízkou mírou účasti – tato oblast silně koresponduje s vymezením shluku „demograficky mladších okresů“. Zároveň se jedná také o region, kde jsou v posledních letech zaznamenány nadprůměrné hodnoty ukazatele úhrnné plodnosti, což by mohlo mít spojitost s „mírou účasti“ v určité tendenci společné výchovy dětí předškolního věku se svými mladšími sourozenci. Extrémně nízká míra účasti ve venkovských pražských okresech je pak spojena nejspíše především s faktorem dostupnosti a z ní vyplývající nedostatečnou kapacitou mateřských škol pro nově přistěhované mladší rodiny. Nízká míra účasti u ekonomicky silných okresů i moravských městských okresů může být zase dáována do souvislosti s tím, že mnohé rodiny s vyššími příjmy mohou upřednostňovat jiné, spíše individuální formy výchovy. „Tradiční okresy“ a „pohraniční venkovské okresy“ již tak celistvé v otázce míry účasti na předškolním vzdělávání nejsou, ale dá se předpokládat, že zde hrají roli především socioekonomické podmínky, kdy se jedná často o okresy ekonomicky spíše podprůměrné, kde často pracují oba rodiče, což se pak projevuje v mírně nadprůměrné míře účasti na předškolním vzdělávání. Výjimkou z těchto okresů je Brno-venkov, kde však svou roli bude hrát právě vliv velkoměsta.

Analyza situace na úrovni krajů

Do faktorové a následné shlukové analýzy vstupovalo na úrovni krajů celkem 14 z 26 ukazatelů, které prokázaly dostatečnou statistickou významnost v průběhu korelační analýzy s ukazatelem míry účasti na předškolním vzdělávání. Na této regionální úrovni bylo vypočteno, že odpovídající počet faktorů, které ovlivňují docházku dětí

do mateřských škol, jsou tři faktory. Ty pak vyjadřují celkovou variabilitu ze systému proměnných z více než 93 %.

Největší vliv na míru účasti na předškolním vzdělávání má podle výsledků faktorové analýzy **sociodemografický faktor**, který se podílí na vysvětlení rozdílů z více než 71 %, tudíž se jedná o velmi důležitý faktor k objasnění studované problematiky. Ukazatele, které sytí tento faktor, jsou převážně ty, o nichž by se dalo konstatovat, že čím vyšší hodnota dané proměnné je, tím nižší je účast na předškolním vzdělávání. Jedná se především o ukazatele úhrnná plodnost, zastoupení Romů v populaci, podíl narozených mimo manželství, podíl narozených s nižší porodní hmotností a ukazatel intenzity rozvodovosti. Výjimku pak tvoří ukazatel naděje dožití žen při narození, který se jako kvalitativní ukazatel typu „čím více, tím lépe“ projevuje na míře účasti spíše opačným směrem, tudíž čím vyšší naděje dožití, tím vyšší míra účasti na předškolním vzdělávání. Toto však neplatí ve všech případech, o čemž svědčí specifické postavení Prahy jakožto okresu a kraje zároveň.

Druhým poměrně důležitým faktorem (podíl na vysvětlení variability činí přes 14 %) je faktor, který je syčen intenzitou sňatečnosti, podílem ekonomicky aktivních žen, podílem věřících osob, podílem narozených v regionu svého současného bydliště a ukazatelem intenzity umělého přerušování těhotenství. Jedná se tak převážně o ukazatele, které sytí sociokulturní faktor na souboru okresů; vzhledem ke skutečnosti, že zbylé ukazatele (umělá potratovost a žijící v regionu svého narození) jsou svým charakterem podobné ostatním, tj. že často reflektují kulturní normy a tradice dané společnosti, je na místě tento faktor i na souboru krajů nazvat **faktorem sociokulturním**. Opět se zde setkáme s poměrně složitější interpretací vztahu tohoto faktoru s mírou účasti na předškolním vzdělávání – u ukazatelů sňatečnosti, potratovosti a zapojení žen na trhu práce většinou platí, čím vyšší hodnota, tím nižší míra účasti; u podílů věřících a žijících v regionu svého narození je tato závislost opačná.

Posledním a nejméně významným faktorem (vysvětlení variability pouze ze 7 %) je faktor, který je syčen počtem mateřských škol na 1000 dětí ve věku 3–5 let, ukazatelem národnostní homogenity (podíl osob české, moravské či slezské národnosti) a ukazatelem věkové struktury (index ekonomického zatížení). Najít společný jmenovatel pro tyto ukazatele je poměrně těžké – mladší věková struktura je většinou v pohraničí, kde došlo k umělému zalidnění po odsunu sudetských Němců, tudíž národnostní složení je zde mnohem více heterogenní než ve vnitrozemí. Mladší věková struktura pak s vyšším podílem dětské populace zvyšuje poptávku po síti mateřských škol a záleží zde především na zřizovateli, zda na tuto poptávku reaguje či nikoliv. Všechny uvedené okolnosti mají určitou spojitost s tím, že jsou výsledkem působení určitého lidského faktoru, tudíž i pro pojmenování tohoto faktoru bylo použito názvu **lidský faktor**. V porovnání s faktory, které vyšly na souboru okresů, je patrné, že na krajské úrovni se stírá vliv jak dostupnosti, tak i částečně ekonomické vyspělosti na míru účasti na předškolním vzdělávání.

Tab. 3: Vliv faktorů na míru účasti na předškolním vzdělávání v jednotlivých regionech, soubor krajů (*The influence of factors on the participation rate in pre-primary education in particular regions, group of NUTS-3 regions*)

Shluk/region	Faktor		
	Sociodemografický	Sociokulturní	Lidský
Praha	--	--	--
Severozápad	++	-	-
Moravskoslezský kraj	+	++	--
Zlínský kraj	-	++	-
Tradiční kraje	-	+	+
Průměrné kraje	o	-	+

Vysvětlivky: symboly vyjadřují sílu intenzity jednotlivých faktorů na míru účasti na předškolním vzdělávání u příslušných shluků na základě průměrných faktorových skóre: ++ velmi silný vliv, + silný vliv, o průměrný vliv, - slabý vliv, -- velmi slabý vliv

Pramen: vlastní výpočty

Vážené faktorové skóre výše uvedených tří faktorů pro jednotlivé kraje pak vstupovaly jako proměnné do shlukové analýzy. Výsledkem této statistické metody bylo rozdělení území České republiky na šest shluků, resp. oblastí. Svě dominantní postavení si zachovává hlavní město **Praha**, které se svou starší věkovou strukturou a odlišnými sociokulturními charakteristikami jednoznačně vyčleňuje z průměrných hodnot za celou republiku a vliv jednotlivých faktorů na míru účasti na předškolní vzdělávání je zde poměrně slabý. Demograficky mladší oblastí oproti Praze jsou Ústecký a Karlovarský kraj, které tvoří region **Severozápad**. Právě odlišná věková struktura a rozdílná úroveň základních demografických ukazatelů vůči průměrným republikovým hodnotám způsobuje, že tento shluk vykazuje silnější vliv sociodemografického faktoru na míru účasti na předškolním vzdělávání; působení sociokulturních charakteristik je zde na studovanou problematiku poněkud slabší.

Obr. 3: Příslušnost krajů k jednotlivým shlukům (*The membership of NUTS-3 regions to particular clusters*)

Toto se však nedá tvrdit o moravských krajích, u kterých je zaznamenán mnohem větší vliv právě proměnných sociokulturního typu; tyto kraje se však mezi sebou liší v různé intenzitě vlivu sociodemografického a lidského faktoru. Zatímco např. **Moravskoslezský kraj** má sociodemografické charakteristiky podobné více Severozápadu, tradiční kraje (Vysočina, Olomoucký kraj a Jihomoravský kraj) a především pak **Zlínský kraj** se více blíží hodnotám zaznamenaným u Prahy. Právě tyto charakteristiky odlišují Moravskoslezský kraj od Zlínského, jinak by zajisté byly spojeny v jednom shluku, jelikož průměrné hodnoty faktorových skóre ostatních faktorů mají velmi podobné. **Tradiční kraje**, které tvoří relativně rozsáhlý a homogenní celek, pak oproti zbylým moravským krajům nacházejí odlišnost v posledním faktoru (lidský faktor), který má podobný vliv jako zbylé „průměrné“ kraje, tj. poněkud silnější než všechny výše zmiňované shluky.

Pokud by se měly shrnout základní výsledky na souboru krajů, pak míra účasti na předškolním vzdělávání poměrně koresponduje s určitým všeobecně vnímaným regionálním členěním České republiky – projevuje se zde vliv především odlišné sociodemografické charakteristiky, přičemž lze konstatovat, že v těch krajích, které se nikterak neodlišují od průměrných hodnot celé republiky, je míra účasti průměrná až nadprůměrná, zatímco v „extrémních“ oblastech, jako je na jedné straně Severozápad a na straně druhé Praha, je participace na předškolním vzdělávání nižší. Také se zde vyjímá oblast Moravy a Slezska, která oproti Čechám inklinuje více k tradičnímu chování.

Doplňující analýza Rychlých šetření ÚIV

K doplnění dalších analýz užívaných v tomto článku využíváme ještě některých výsledků z *Rychlého šetření, 3. vlny 2006* (ÚIV, 2006b).²

Výsledky potvrzují, že kapacitní problém je problémem celostátním. V celé republice nebyl nalezen okres, kde by všechny mateřské školy přijaly všechny přihlášené děti ve věku od 3 do 5 let. Výsadní postavení má z tohoto pohledu okres Domažlice, kde všechny přihlášené děti mezi 3. a 5. rokem věku přijalo více než 66 % mateřských škol. Druhý Jindřichův Hradec vykazuje jen okolo 37 % takových školek. Domažlice jsou tak tedy jediným okresem v republice, kde víc než polovina mateřských škol přijala všechny přihlášené děti v odpovídajícím věku. Maximální počet okresů však spadá do nejnižší kategorie, kde jen méně než 20 % mateřských škol přijalo všechny přihlášené děti v uvedeném věku (48 okresů). Dokonce v okre-

2 Cílem projektu Rychlých šetření ÚIV je zprovoznění systému rychlých šetření na reprezentativním vzorku škol, předškolních a školských zařízení. Systém sbírá odpovědi na aktuální otázky. Obsahem jednotlivých šetření je cca 5–8 otázek na oborová témata, která nemá smysl zařazovat do standardního sběru dat podle zákona o státní statistické službě – ať už vzhledem k jejich momentální naléhavosti nebo kvůli nestatistickému charakteru a tématu. Tato šetření s velice rychlou odezvou napomáhají Ministerstvu školství, mládeže a tělovýchovy v jeho rozhodování, mapování aktuální situace na školách, získávání názorů ředitelů a v neposlední řadě i při formování vzdělávací politiky (cit. <http://www.uiv.cz/clanek/126/1486>).

se Teplice nebyla podle Rychlých šetření zjištěna ani jedna mateřská škola, která by mohla přijmout všechny přihlášené děti.

Česká legislativa klade důraz, jak již bylo uvedeno, na účast dětí na předškolní výchově ve věku před zahájením povinné školní docházky (Česko, 2004, § 34, odst. 4). Tyto děti mají být přijímány přednostně a jejich vzdělávání je v tomto roce bezplatné. Otázky Rychlých šetření se zaměřily i na podmínky přijímání těchto dětí. Opět lze sledovat za každý okres podíl mateřských škol, kde byly všechny děti v posledním roce před zahájením povinné školní docházky přijaty.

Mezi okresy České republiky jich 47 vykázalo, že 100 % místních škol přijalo všechny takové děti, pokud se do škol přihlásily. Jen dva okresy vykázaly méně než 90 % škol, které přijaly všechny přihlášené děti v posledním roce před zahájením povinné školní docházky. Fakt, že se jedná o okresy Praha-západ (83,8 % mateřských škol vykázalo přijetí všech přihlášených dětí v posledním roce před zahájením povinné školní docházky) a Praha-východ (88,2 % škol), jen potvrzuje výše uvedené poznatky ze shlukové analýzy.

Opacným hlediskem je pak přijímání dětí mladších než 3 roky. Mateřská škola může tyto děti přijmout, jen pokud má dostatečné kapacity. Vysoký podíl přijímaných dětí mladších než 3 roky tedy může být považován za ukazatel dostatečně velkých volných kapacit mateřských škol. Dva okresy v České republice v analyzovaném šetření vykázaly více než 80% podíl mateřských škol, kde byly přijaty všechny děti mladší než 3 roky, které splnily zákonné podmínky (Česko, 2000, § 50). Jedná se o Trutnov (85 %) a Strakonice (80 %). Celkově 22 okresů vykázalo alespoň polovinu škol, kde byly přijaty všechny tyto přihlášené děti. Na pomyslném druhém konci tohoto žebříčku se opět nacházejí okresy Praha-západ (7,1 % škol přijalo všechny přihlášené děti mladší 3 let) a Praha-východ (kde žádná škola nepřijala všechny tyto děti).

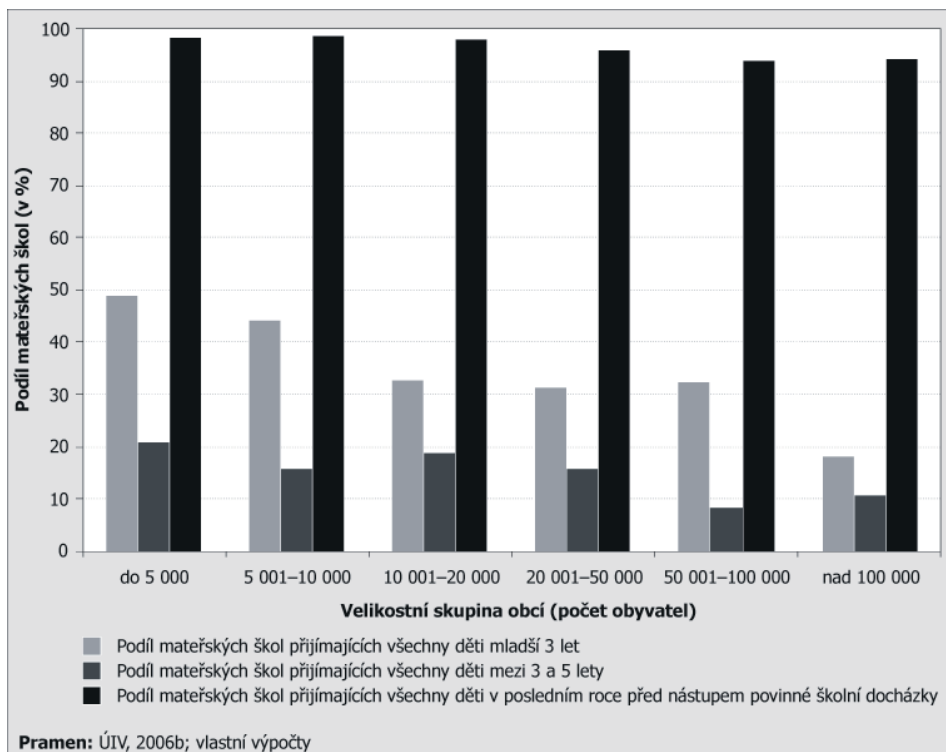
Rychlá šetření však umožňují ještě odlišný úhel pohledu – dovolují zkoumat výsledky i z hlediska velikostních skupin obcí mateřských škol. Obce byly z hlediska jejich velikosti rozděleny do šesti skupin. Nejvíce byla zastoupena skupina mateřských škol v nejmenších obcích do pěti tisíc obyvatel, takových bylo v šetření 1175. Druhou nejvíce zastoupenou velikostní skupinou obcí byla skupina mateřských škol v obcích s více než 100 000 obyvatel, těchto škol bylo v šetření 254. Škol v obcích s počtem obyvatel mezi 50 až 100 tisíci obyvatel bylo v šetření 170, škol v obcích s 20 až 50 tisíci obyvatel se šetření zúčastnilo 166, z obcí s 10 až 20 tisíci obyvateli bylo v šetření 190 a konečně škol v obcích s 5 až 10 tisíci bylo v šetření 182.

Pokud se opět nejdříve zaměříme na podíl mateřských škol, které přijaly všechny děti, jež byly přihlášeny v posledním roce před zahájením povinné školní docházky, pak největší podíl jich byl v obcích s 5 až 10 tisíci obyvatel (98,8 % škol přijalo všechny přihlášené děti v tomto věku). V této velikostní skupině obcí pochopitelně nejsou zastoupeny školy v hlavním městě. Kromě dvou krajů, Jihomoravského a Zlínského, všechny školy z této skupiny vykazovaly přijetí všech přihlášených dětí v posledním roce před zahájením povinné školní docházky. V Jihomoravském kraji to bylo 95,8 % škol a ve Zlínském kraji jen 93,3 %. Naopak nejmenší podíl škol, který přijal všechny děti v tomto věku, byl vykázán v obcích s 50 až 100 tisíci obyvatel – 93,9 %

škol. V šetření byly mateřské školy v této velikostní skupině obcí vykázány celkem v devíti krajích. Všechny přihlášené děti v tomto věku přijaly školy v této velikostní skupině obcí ve čtyřech krajích – Středočeském, Karlovarském, Královéhradeckém a Moravskoslezském. Naopak nejnižší podíl je vykázán za kraj Liberecký (83,3 %) a Jihočeský (85,7 %).

Nejvyšší podíl přijatých dětí ve věku 3–5 let vykázaly školy ve skupině nejmenších obcí, do 5 tisíc obyvatel. V této skupině obcí přijalo všechny přihlášené děti v tomto věku 21 % škol, přitom ale mezi kraji existují velké rozdíly, v Plzeňském kraji přijalo všechny děti v tomto věku 38 % škol a naopak v kraji Jihočeském to bylo jen 11,3 % nebo u Středočeského kraje 15,2 % škol. Velké rozdíly jsou z hlediska přijímání dětí mezi 3–5 lety věku i podle velikostních skupin obcí. Oproti maximu 21 % v nejmenších obcích je minimum jen na úrovni 8,2 % u skupiny obcí mezi 50 a 100 tisíci obyvatel. Nejhůře si přitom stála takto velká města v krajích Středočeském, Karlovarském a Zlínském, kde žádná škola nepřijala všechny tyto přihlášené děti. Výrazně se odlišovaly školy v kraji Pardubickém, kde všechny tyto děti přijalo 22,2 % škol. Skupina největších měst se pohybovala jen těsně nad 10% hranicí, s nejlepším podílem v kraji Plzeňském (23,5 %) a naopak nejhorším v kraji Olomouckém s nulovým počtem škol, které přijaly všechny přihlášené děti v tomto věku.

Obr. 4: Podíl mateřských škol přijímajících všechny děti uvedených věkových kategorií podle velikostních skupin obcí (*The share of kindergartens accepting all children of all age groups according to size groups of municipalities*)

Skutečnost, že nejvíce volných kapacit v mateřských školách se dá očekávat v nejmenších obcích, potvrzuje i podíl škol, které přijaly všechny děti mladší než 3 roky. Tento podíl je největší právě u škol v obcích s méně než 5 tisíci obyvatel (48,9 % škol). Naopak největší obce, nad 100 tisíc obyvatel, vykazují jen 18 % škol přijímajících všechny děti mladší 3 let. U malých obcí je však velký rozdíl mezi kraji. Zatímco v kraji Vysočina přijalo všechny přihlášené děti do 3 let 65,2 % škol, v kraji Středočeském to bylo jen 39,9 %. Mezi městy nad 100 tisíc obyvatel je nejpříznivější situace v kraji Moravskoslezském, kde je vykázáno 41,9 % škol přijímajících všechny tyto děti, naopak v kraji Olomouckém je to jen 10 %.

Důsledky zjištěných faktů

Uvedené statistické analýzy prokázaly nezanedbatelný vliv i jiných faktorů, než je počet narozených dětí (a tudíž nedostatečné kapacity mateřských škol), na míru účasti na předškolním vzdělávání. Při snaze o podporu účasti dětí na předškolním vzdělávání by tedy tento fakt měl být důsledně zohledňován. Stejně tak není možné přehlížet zjištěné regionální rozdíly. Především kapacitní problémy se potvrdily hlavně ve větších městech a územně pak v zázemí velkých měst. Jedná se tedy o lokality se zvýšenou bytovou výstavbou v posledních letech, tedy s větší koncentrací rodin s malými dětmi, pro které nebyly připraveny dostatečné kapacity mateřských škol. Zcela odlišná je však oblast sociálně slabších okresů, kde i přes případné dostatečné (nebo spíše méně nedostatečné) kapacity působí řada jiných faktorů, které přispívají k rozhodnutí rodičů o neumístění dítěte do mateřské školy – především se na tomto faktu může podílet větší nezaměstnanost rodičů, případně neochota nebo neschopnost platit poplatky za umístění dítěte do mateřské školy. Zatím bezplatně je toto vzdělávání poskytováno jen dětem v posledním roce před zahájením povinné školní docházky (Česko, 2004, § 34, odst. 4).

Vzhledem k tomu, že většina zřizovatelů mateřských škol jsou obce, svazky obcí, soukromý sektor nebo církve, případná doporučení pro zřizovatele mateřských škol, jako jejich adekvátní reakce na současnou situaci i analýzou zjištěná fakta, by se měla odvíjet z analýzy okresů jako nejbližšího územního celku. Pro adekvátní fungování a dostatečný přístup k předškolnímu vzdělávání je ze strany zřizovatelů těchto škol třeba neustále důsledně sledovat aktuální populační vývoj a na jeho základě pak odhadovat kapacity těchto zařízení. Zároveň však nesmí opomínat sledovat také místní, regionální, mikroklima a vytvářet takové podmínky pro mladé rodiny, aby mohly maximálně využívat tuto formu předškolního vzdělávání. Lze totiž konstatovat, že všeobecnou a základní snahou zřizovatelů mateřských škol by mělo být reflektování zájmů a požadavků rodičů (bez ohledu na zjištěná fakta ať už na úrovni krajů, okresů nebo velikostních skupin obcí). Tyto požadavky se budou nepochybně lišit v regionech s vyšším ekonomickým statutem, kde rodiče patrně kladou větší důraz na kvalitu poskytovaného vzdělání, a to i případně za vyšší cenu než v regionech více tradičních nebo ekonomicky slabších, kde je třeba spíše na důležitost předškolního vzdělávání upozornovat a rodiče k tomuto kroku více motivovat.

Nejmarkantnější je působení sociodemografických a socioekonomických faktorů, na základě kterých lze odhadnout předpokládaný zájem o umístění dětí do mateřských škol. Zřizovatelé mateřských škol (především obce) by měli respektovat tento fakt a aktivně se zajímat o jeho důsledky pro oblast předškolního vzdělávání. K tomuto účelu by si měli vypracovat (nebo nechat odborně připravit) analýzu demografického chování a také ekonomického rozvoje v dané lokalitě. Tato analýza by měla zohlednit i vliv kulturních vzorců chování, tradic a zvyků v dané oblasti, které mohou ovlivňovat zapisování dětí do mateřských škol. Na základě takového rozboru by pak měla být připravena projekce zohledňující všechny tyto faktory a její výsledky by se měly stát významným vodítkem rozvoje předškolního vzdělávání v oblasti. Kvalitní demografické prognózy připravené na národní nebo krajské úrovni nemohou dostatečně zohlednit všechna regionální specifika na okresní nebo i nižší úrovni, proto mohou sloužit jen k základní orientaci samotných zřizovatelů mateřských škol. Jejich další samostatná aktivita se proto jeví jako nevyhnutelná, mají-li být poskytované služby na dostatečné nejen kvantitativní, tak i kvalitativní úrovni.

Pro centrální úroveň lze doporučit, aby byla zmapována situace především v těch oblastech, kde je účast na předškolním vzdělávání podprůměrná, identifikovat příčiny a nasměrovat do těchto oblastí podporu. „*Úkolem předškolního vzdělávání je doplňovat rodinnou výchovu ... pomáhat zajistit dítěti podněty k aktivnímu rozvoji osobnosti a učení ... obohacovat denní program ... poskytovat odbornou péči ... a usnadnit mu další životní i vzdělávací cestu.*“ (VÚP, 2006, str. 7). Předškolní vzdělávání podporuje rozvoj osobnosti dítěte a vytváří základní platformu nejen pro další vzdělávání na základní škole, ale i v rámci konceptu celoživotního učení; má tedy nezastupitelnou úlohu nejen v oblasti edukační, ale zejména v oblasti rozvoje sociálních kontaktů mezi vrstevníky, které se jinde než v mateřské škole těžko získávají. Je tedy žádoucí, aby děti měly k předškolnímu vzdělávání bezproblémový přístup. Zároveň by však třídy mateřských škol neměly být přepřehňovány, neboť to snižuje možnost individuálního přístupu k dítěti.

Závěr

Vzhledem k důrazu kladenému ze strany politiků i rodičů dětí na vzdělávání dětí již před jejich nástupem do základních škol je třeba věnovat tomuto tématu pozornost nejen v odborných pracích či akademických analýzách. Výsledky takovýchto analýz by měly být promítány do politických rozhodnutí na straně obcí a dalších zřizovatelů škol i na straně úřadů státní správy.

Provedená analýza potvrdila, že Česká republika rozhodně není homogenní z hlediska přístupu k předškolnímu vzdělávání a účast dětí na tomto vzdělávání se nejen mezi kraji, ale i mezi okresy výrazně liší. Proto byla použita data podrobena hlubší analýze a potvrdil se na základě provedené faktorové analýzy i další předpoklad, tedy že za různou mírou účasti na předškolním vzdělávání stojí různorodé důvody. Prokázalo se, že kapacitní důvody jsou pouze jedním z uvažovaných faktorů (faktor dostupnosti). Nezanedbatelná je také role ekonomických, sociálních a demografických cha-

rakteristik, neméně pak i spíše konzervativní nebo méně tradiční chování a postoje k životu místních obyvatel.

Další předpoklad (regionální diferenciace) se podařilo naplnit pomocí provedené shlukové analýzy, čímž se prokázaly významné regionální rozdíly v přístupu k mateřským školám v rámci republiky. Potvrdil se především vliv odlišné skladby obyvatelstva na severozápadě a západě území od zbytku republiky, spíše tradiční chování na Moravě, nebo působení rozdílné ekonomické úrovně, zastoupení jednotlivých ekonomických sektorů v regionu a podobně.

Všechna tato zjištěná fakta tedy potvrzují nutnost komplexnějšího uvažování při plánování budoucích kapacit mateřských škol. V takovém případě tedy jednoznačně nestačí vycházet z demografické projekce. Ta může sloužit spíše k prvotní představě, přičemž regionální demografická prognóza by měla sloužit jako základní, avšak ne jediný, nástroj pro následné rozhodování. Zřizovatelé mateřských škol by tedy jednoznačně měli při plánování budoucích potřebných kapacit vycházet především ze situace v obci samé – z demografického vývoje, z realizované nebo plánované bytové výstavby, ekonomické situace obyvatel a jejich postavení na trhu práce, ale i z místních specifik a kulturních tradic. Klíčová je tedy i snaha o začlenění plánování kapacit školských zařízení do celkového plánování vývoje v dané obci nebo regionu.

Stejná pravidla by se měla stát samozřejmostí i na úrovni státní správy, která by na zlepšování přístupu k předškolnímu vzdělávání měla mít minimálně stejný zájem. Všechna koncepční rozhodnutí nebo materiály strategické povahy by měly důsledně vycházet z hloubkové analýzy jak demografického vývoje, tak i všech dalších zmíněných faktorů. Nezbyvá než konstatovat, že tak tomu v praxi většinou není, což se, jak je v současné době patrné, nemůže projevit na fungování systému jinak než spíše negativně.

Seznam použitých zkratk

EC – European Commission

Eurydice – The information network on education in Europe

ISCED – International Standard Classification of Education

MŠMT ČR – Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky

NUTS – La Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques

OECD – Organization for Economic Cooperation and Development

ÚIV – Ústav pro informace ve vzdělávání

UNESCO – The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

VÚP – Výzkumný ústav pedagogický

Přílohy

Příloha 1: Matice vstupních proměnných po faktorové rotaci, úroveň okresů (Rotated component matrix, NUTS-4 regions)

Proměnná vstupující do faktorové analýzy	Faktor			
	Sociodemo- grafický	Socioeko- nomický	Sociokul- turní	„Dostup- nosti“
Podíl narozených mimo manželství	0,894	0,254	0,253	-0,108
Podíl narozených s hmotností nižší než 2,5 kg	0,818	0,302	0,290	-0,090
Podíl osob s českou, mor. či slezskou národností	-0,775	-0,362	0,092	0,063
Naděje dožití žen při narození	-0,763	0,044	-0,200	0,017
Hrubá míra úhrnného přerušení těhotenství	0,713	0,253	0,487	0,007
Počet Romů na 10 tisíc obyvatel	0,693	0,136	0,016	-0,110
Index ekonomického zatížení	-0,668	-0,386	-0,26	0,004
Úhrnná plodnost	0,644	-0,004	0,264	0,302
Hrubá míra rozvodovosti	0,637	0,517	0,452	0,003
Podíl žijících v regionu svého narození	-0,558	-0,398	-0,497	-0,332
Podíl žen pracujících v primárním sektoru	-0,319	-0,814	-0,032	-0,137
Počet MŠ na 1000 dětí ve věku 3–5 let	-0,327	-0,790	-0,017	0,094
Míra urbanizace	0,298	0,785	0,155	-0,340
Průměrná měsíční mzda	-0,161	0,720	0,371	0,311
Podíl věřících obyvatel	-0,305	0,177	-0,760	-0,079
Hrubá míra sňatečnosti	0,132	0,380	0,695	0,038
Podíl ekonomicky aktivních žen v populaci	0,373	0,508	0,645	0,138
Podíl nevyřízených žádostí na celk. počet dětí v MŠ	-0,012	0,170	0,012	0,927
Hrubá míra migračního salda	-0,079	-0,167	0,147	0,927

Poznámka: Metoda extrakce: Principal Component Analysis; metoda rotace: Varimax with Kaiser Normalization; rotace konvergována v 7 iteracích.

Příloha 2: Matice vstupních proměnných po faktorové rotaci, úroveň krajů (Rotated component matrix, NUTS-3 regions)

Proměnná vstupující do faktorové analýzy	Faktor		
	Sociodemografický	Sociokulturní	Lidský
Úhrnná plodnost	0,923	0,157	0,187
Počet Romů na 10 tisíc obyvatel	0,921	0,195	-0,246
Naděje dožití žen při narození	-0,909	-0,170	0,291
Podíl narozených mimo manželství	0,804	0,379	-0,429
Podíl narozených s hmotností nižší než 2,5 kg	0,764	0,446	-0,386
Hrubá míra rozvodovosti	0,605	0,577	-0,491
Hrubá míra sňatečnosti	0,188	0,898	-0,280
Podíl ekonomicky aktivních žen v populaci	0,098	0,855	-0,475
Podíl věřících obyvatel	-0,459	-0,841	-0,032
Podíl žijících v regionu svého narození	-0,254	-0,804	0,451
Hrubá míra úhrnného přerušení těhotenství	0,652	0,655	-0,326
Počet mateřských škol na 1000 dětí ve věku 3–5 let	-0,005	-0,395	0,843
Podíl osob s českou, moravskou či slezskou národností	-0,564	-0,187	0,743
Index ekonomického zatížení	-0,559	-0,433	0,665

Poznámka: Metoda extrakce: Principal Component Analysis; metoda rotace: Varimax with Kaiser Normalization; rotace konvergována v 7 iteracích.

Literatura

- Česko. Zákon č. 258 ze dne 14. července 2000 o ochraně veřejného zdraví a o změně některých souvisejících zákonů. In *Sbírka zákonů*. Česká republika [online]. 2000. Částka 74, s. 3622–3662. Dostupné z <<http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/2000/sb074-00.pdf>>.
- Česko. Zákon č. 561 ze dne 24. září 2004 o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon). In *Sbírka zákonů*. Česká republika [online]. 2004. Částka 190, s. 10262–10324. Dostupné z <<http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/2004/sb190-04.pdf>>.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Vytříděné primární údaje z běžné evidence demografických událostí*. Poskytnuto katedrou demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty UK v Praze, 2004.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Okresy České republiky v roce... (2000, 2001, 2002, 2003)*. [online]. 2005a. [cit. 20-11-2005]. Dostupné z <<http://www.czso.cz>> – sekce Souborné informace – 13 Informace o regionech, městech a obcích.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Pohyb obyvatelstva v České republice za rok... (2000, 2001, 2002, 2003)*. [online]. 2005b. [cit. 20-11-2005]. Dostupné z <<http://www.czso.cz>> – sekce Obyvatelstvo – Publikace o obyvatelstvu.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Sčítání lidu, domů a bytů 2001*. [online]. 2005c. [cit. 20-11-2005]. Dostupné z <<http://sldb.cz/sldb/sldb.nsf/i/home>>.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Naděje dožití v okresech České republiky v období 1981–1985 až 2001–2005* [online]. 2008a. Tabulka z webu ČSÚ. Dostupné z <<http://www.czso.cz>>.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Věkové složení obyvatel ČR podle pohlaví a věku k 31. 12. 2007*. [online]. 2008b. [cit. 30-5-2008]. Dostupné z <[http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/2D002855FC/\\$File/400308003.xls](http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/2D002855FC/$File/400308003.xls)>.
- EC. *Progress towards the Lisbon Objectives in Education and Training: Indicators and Benchmarks – 2007*. Commission staff working document. Luxembourg. Office for Official Publications of the European Communities. Cat. No. NC–80–07–108–EN–C. 2008.
- EURYDICE. *Key Data on Education in Europe 2005*. European Commission; Eurydice; Eurostat. Luxembourg. Office for Official Publications of the European Communities. 2005. ISBN 92–894–9422–0.
- HAMPL, M. *Geografická organizace společnosti v České republice: Transformační procesy a jejich obecný kontext*. Praha: DemoArt, 2005. ISBN 80-86746-02-X.
- HENDL, J. *Přehled statistických metod zpracování dat*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-123-9.
- MŠMT ČR. *Seznam doporučených indikátorů kvantitativního vývoje vzdělávací soustavy a metod jejich výpočtu užívajících v Dlouhodobém záměru vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy ČR a v Dlouhodobých záměrech vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy v krajích* [online]. 2007. Dostupné z <<http://www.msmt.cz/dokumenty/seznam-doporucenych-indikatoru-quantitativniho-vyvoje-vzdelavaci-soustavy-a-metod-jejich-vypoctu-uzivanych-v-dlouhodobem-zameru-vzdelavani-a-rozvoje-vzdelavaci-soustavy-cr-a-dlouhodobych-zamerech-vzdelavani-a-rozvoje-vzdelavaci-soustavy-v-krajich>>.
- OECD. *Education at a Glance – OECD Indicators*. Paris. OECD Publications. 2007. ISBN 978–92–64–03287–3.
- ŠÍDLO, L. *Faktory ovlivňující regionální diferenciaci plodnosti v Česku v období 2000–2003*. Magisterská práce. Praha: Katedra demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, 2006.
- ÚIV. *Statistická ročenka školství 2005/2006: Výkonové ukazatele*. Praha, ÚIV – Tauris. 2006a. ISBN 80–211–0509–7.
- ÚIV. *Rychlá šetření 3/2006*. Interní neveřejná databáze, 2006b.
- ÚIV. *Krajiská ročenka školství 2006*. Praha. ÚIV – Tauris, 2007a. ISBN 978–80–211–0554–6.
- ÚIV. *Sběr dat na základě Výkazu o mateřské škole S1–01 (podle stavu k 30. 9. 2007)*. Interní neveřejná databáze, 2007b.
- UNESCO. *ISCED 1997 – International Standard Classification of Education* [online]. 1997. Dostupné z <http://www.uis.unesco.org/TEMPLATE/pdf/isced/ISCED_A.pdf>.
- UNESCO. *Enrolment Gaps in Pre-primary Education: The Impact of a Compulsory Attendance Policy* [online]. 2004. Dostupné z <<http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001374/137410e.pdf>>.

ÚZIS. *Česká republika – Prezentací systém demografických ukazatelů DPS – mix*. [CD-ROM]. 2005. [cit. 20-11-2005].
VÚP. *Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání*. Praha. ÚIV – Tauris. 2006. ISBN 80–87000–00–5.
Dostupné z <http://www.rvp.cz/soubor/RVP_PV-2004.pdf>.

O autorech

Bc. VLADIMÍR HULÍK pracuje od roku 2000 jako analytik v Ústavu pro informace ve vzdělávání. Zabývá se prognózováním výkonů vzdělávací soustavy a indikátory vzdělávání, především v mezinárodním kontextu. Je členem několika pracovních skupin Evropské komise, Eurostatu a OECD, které se zaměřují na statistiky a tvorbu indikátorů ve vzdělávání.

Kontakt: vladimir.hulik@uiv.cz

Mgr. LUDĚK ŠÍDLO, DiS., je postgraduálním studentem oboru demografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Od roku 2007 působí jako asistent na katedře demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Ve své výzkumné činnosti se zabývá především problematikou regionální a aplikované demografie a dopady demografického stárnutí na veřejné systémy.

Kontakt: ludek.sidlo@gmail.com

Mgr. KLÁRA TESÁRKOVÁ studuje postgraduální studium demografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde (po pětileté praxi ve státní správě v sektoru vzdělávání) působí od roku 2008 jako asistentka na katedře demografie a geodemografie. Zabývá se především aplikovanou demografií (se zaměřením na oblast školství, pojišťovnictví a důchodových systémů) a aplikací matematických a statistických metod v demografii.

Kontakt: klara.tesarkova@gmail.com

About the authors

Bc. VLADIMÍR HULÍK works as an analyst for the Institute for Information on Education. He prognosticates educational system performance and studies indicators of education, especially in the international context. He is member of several European Commission, Eurostat and OECD workgroups focusing on statistics and development of indicators in education.

Contact: vladimir.hulik@uiv.cz

Mgr. LUDĚK ŠÍDLO, DiS., is a postgraduate student of demography at the Faculty of Science, Charles University, Prague. He has worked as a lecturer at the Department of Demography and Geo-demography, Faculty of Science, Charles University, Prague, since 2007. His research focuses mainly on regional and applied demography and the impacts of demographic ageing on public systems.

Contact: ludek.sidlo@gmail.com

Mgr. KLÁRA TESÁRKOVÁ is a postgraduate student of demography at the Faculty of Science, Charles University, Prague, where (after 5 years of work for the state administration of education) she has been working as a lecturer at the Department of Demography and Geo-demography, Faculty of Science, Charles University, Prague, since 2008. She is concerned mainly with applied demography (with focus on education, insurance and retirement pension systems) and mathematical and statistical methods' applications in demography.

Contact: klara.tesarkova@gmail.com